

Marcin Kolasa (Muzeum Historii Kielc)

Judaika w zbiorach Muzeum Historii Kielc

Streszczenie: Dzieje kieleckiej społeczności żydowskiej obejmują okres od 1862 do 1942 r. W dwudziestoleciu międzywojennym stanowiła ona około jednej trzeciej ludności Kielc. Prezentowane w niniejszym artykule judaika są namacalną pamiątką po kieleckich Żydach. Zagładę przetrwały nieliczne dokumenty, fotografie, wyroby fabryk i rzemieślników, przedmioty związane z życiem codziennym i religią.

Słowa kluczowe: judaika, Żydzi, Kielce, muzeum, zbiory

Dzieje kieleckiej społeczności żydowskiej obejmują zaledwie osiemdziesiąt lat i rozpoczynają się od ukazu carskiego z 24 maja 1862 r., zezwalającego na swobodne osiedlanie się Żydów w miastach dotąd przed nimi „zamkniętych”. Do tego momentu na ich osiedlanie się w Kielcach nie zezwalali właściciele miasta – biskupi krakowscy, a także mieszcianie kieleccy. W ciągu kolejnych kilku lat w Kielcach osiedliło się około 1200 Żydów. Istotne znaczenie miała budowa i uruchomienie w 1885 r. przebiegającej przez Kielce linii kolejowej. W 1897 r. w czasie powszechnego spisu ludności wyznanie mojżeszowe zadeklarowało 6195 osób, to jest 30,5% mieszkańców Kielc. Przed wybuchem I wojny światowej, w 1914 r. liczba Żydów sięgała prawie 15 000 osób (37,5% ogółu mieszkańców). Spis powszechny z 1931 r. wykazał, że w mieście liczącym 58 236 mieszkańców, 18 073 osoby deklaryowały się jako Żydzi (ok. 32 % mieszkańców). Większość tej społeczności żyła bardzo biednie, niejednokrotnie na granicy ubóstwa, imając się drobnych niskopłatnych zajęć lub żyjąc z pomocy Gminy Żydowskiej. Poza rzeszą ubogich istniała też warstwa żydowskich przedsiębiorców, kupców i rzemieślników, a także przedstawiciele wolnych zawodów, którym dobrze się powodziło i którzy mieli znaczący wpływ na życie gospodarcze i społeczne miasta¹.

Prezentowane w niniejszym artykule judaika² są namacalną pamiątką po tej społeczności. Zagładę przetrwały nieliczne dokumenty, fotografie, wyroby fabryk i rzemieślników, przedmioty związane z życiem codziennym i religią. Dziś są już rzadkością, a są to zabytki niezwykle istotne dla historycznej wiedzy o czasach, gdy jeden na trzech mieszkańców Kielc był Żydem.

1 M. Maciągowski, *Śladami cieni. Przewodnik po żydowskich Kielcach*, Kraków – Budapeszt 2011, s. 14–15, 26–58.

2 W artykule przyjęto możliwie szeroką definicję judaików, zaliczając do nich dokumenty, fotografie, dzieła sztuki, wyroby rzemiosła artystycznego i inne przedmioty związane z kulturą, religią oraz życiem codziennym Żydów.

Przez lata do muzeum trafiały w formie darów i zakupów zarówno pojedyncze obiekty związane z ich religią, kulturą i życiem społeczno-gospodarczym, jak i kilka zbiorów liczących wiele różnorodnych przedmiotów. Do nich zaliczamy pamiątki po kieleckich rodzinach Rzędowskich (dokumenty, fotografie, prace plastyczne) i Rotmanów (fotografie i dokumenty, militaria, przedmioty codziennego użytku) oraz zbiór dokumentów z biura ewidencji kieleckiego magistratu (33 sztuki, głównie podania o wydanie dowodu osobistego) i duży zbiór fotografii znalezionych na terenie kieleckiego getta (192 sztuki, autor i sfotografowani ludzie pozostają nieznani).

Najstarszymi przedmiotami związanymi z religią i obrzędowością żydowską są dwie datowane na drugą połowę i koniec XIX w. balsaminki wieżyczkowe³, czyli pojemniki służące do przechowywania wonnych ziół, goździków, imbiru czy muszkatu, wykorzystywane w trakcie hawdali – modlitwy kończącej szabat⁴. Starsza balsaminka wykonana jest ze srebra, o cylindrycznym przewężonym korpusie pojemnika, z drzwiczkami z grawerowaną dekoracją roślinną. Wyżej na czterech słupkach zamocowany jest kolista daszek i stożkowy hełm z kulą ze sterczyną na szczycie. Drugą balsaminkę zrobiono ze srebrzonego mosiądzu. Wsparta jest na kolistej profilowanej stopie, z pojemniczkiem na zioła w kształcie prostopadłościanu o filigranowych ściankach, na jednej ze ścianek umieszczono drzwiczki, w narożnikach znajdują się otwory na chorągiewki (brakujące) i dzwonki. Całość zwieńczona stożkowym hełmem z kulą ze sterczyną.

Kolejne przedmioty pochodzą już z dwudziestolecia międzywojennego. Wśród nich jest obrus (mappa) pod rodął Tory datowany na 1924 r.⁵ Obrus kładziony był w synagodze w miejscu nazywanym bima (podwyższenie, z którego rabin czyta Torę)⁶. Wykonany jest z aksamitu w kolorze kremowym, od spodu podszytego białym płótnem, obszyty wzdłuż krawędzi frędzlami ze złożonego bajorka. Na powierzchni złożoną nicią wyhaftowano 35 sześcioramiennych gwiazd (pośrodku gwiazd umieszczono złote cekiny), w centrum widoczny jest napis w języku hebrajskim: „Ku pamięci duszy mojej drogiej mamy Bejli, córki Fejgale Kelner, 1924” oraz gwiazda Dawida.

Prawdopodobnie z lat trzydziestych XX w. pochodzi sukienka na Torę⁷, która jest rodzajem ozdobnego pokrowca nakładanego na zwój Tory, przechowywany w aron ha-kodesz – świętej skrzyni (szafie ołtarzowej)⁸. Front pokryto dekoracją z haftu i aplikacji. Na osi kolejno od góry znajdują się: korona z aplikowanego brązowego aksamitu obwiedziona złocistym galonem; poniżej dwie tablice moźeszowe

3 Muzeum Historii Kielc (dalej: MHKi)/ Księga Inwentarzowa Sztuki (dalej: S) /615, 938.

4 M. Sieramska, *Balsaminka* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny*, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=17969> (dostęp: 16 X 2023 r.).

5 MHKi/S/835.

6 P. Fijałkowski, R. Żebrowski, *Mappa* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=16635> (dostęp: 16 X 2023 r.).

7 MHKi/S/672.

8 M. Sieramska, *Sukienka (koszulka) na Torę* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=19894> (dostęp: 16 X 2023 r.).

na aplikowanym atlasie obszytym złocistym galonem, podtrzymywane przez parę lwów; pod nimi wazon z aplikowanej srebrzystej borty obszyty złocistym sznurkiem, w wazonie stylizowany bukiet z bajorka i sznura; w dolnej części pięć wersów tekstu hebrajskiego wykonanego haftem płaskim. Poziome brzegi obszyte zostały żółtą frędzlą.

Kolejnym przedmiotem związanym z religią żydowską jest tefilin Szel Jad (filakteria)⁹. Ma on postać niewielkiego skórzanego pudełeczka z długim rzemieniem, które w środku zawiera niewielki pergamin z ustępami Tory przepisany przez sofera (uczonego w piśmie skrybę). Tefiliny noszone były przez dorosłych mężczyzn podczas codziennych modlitw w dni powszednie. Tefilin Szel Jad noszono opłatany na lewą (słabszą) rękę, a tefilin Szel Rosz mocowano do czoła¹⁰.

Niepozornym przedmiotem jest drejdel (drejdl, drejdlech)¹¹, czyli czworoboczny bączek z pojedynczą literą hebrajską na każdej ścianie, służący do uprawiania tradycyjnej żydowskiej gry podczas święta Chanuka¹².

W zbiorach muzeum znajduje się także pojedyncza karta Tory¹³, najważniejszego tekstu judaizmu¹⁴. Na pergaminowej karcie widnieją trzy kolumny tekstu w języku hebrajskim, będące początkiem Pięcioksięgu.

Do grupy judaików związanych z religią należy też modlitewnik żydowski pt. „Machzor, czyli modlitwy Izraelitów na wszystkie święta”, wydany w Wiedniu w 1929 r. przez wydawnictwo i księgarnię M. Salzmanna, J. Blumenfelda¹⁵. Zawiera tekst hebrajski z przekładem polskim dokonany przez M. Wundermana i C. Korna. Jest to część czwarta modlitewnika z modlitwami na Jom Kipur (Dzień Odpustu, Dzień Pojednania, Sądny Dzień).

Kolejną grupę przedmiotów tworzą obiekty związane z żydowskimi fabrykami i rzemieślnikami. Przedmiotem użytkowym, a jednocześnie związanym z kultem, jest pieczęć do oznaczania mięsa z uboju rytualnego¹⁶. Ma ona formę obracającego się wokół swej osi, zamkniętego walca mosiężnego z lustrzanym odbiciem napisu: „UBÓJ RYTUALNY”, który umocowano śrubami do obejm. Przy obejmie umieszczono mniejszy obracający się walec (zbiornik na tusz) z osiemnastoma niewielkimi otworami. Mniejszy i większy walec stykają się ze sobą. U dołu korpusu znajduje się gwint do mocowania trzonka (trzonka brak). Przedmiot wykonała Spółdzielnia Gospodarcza Lekarzy Weterynaryjnych w Poznaniu około 1936 r. Dla ortodoksyjnych Żydów dozwolone było spożywanie wyłącznie koszernego (czyli

9 MHKi/Księga Inwentarzowa Historii (dalej: H)/ 214.

10 Z. Borzymińska, *Filakteria* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=15043> (dostęp: 16 X 2023 r.).

11 MHKi/H/2728.

12 I.K. Brzewska, *Drejdl* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=17704> (dostęp: 16 X 2023 r.).

13 MHKi/H/167.

14 S. Krajewski, *Tora* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=17856> (dostęp: 16 X 2023 r.).

15 MHKi/H/222.

16 MHKi/H/2090.

rytualnie czystego) mięsa, pozyskanego w sposób ściśle określony tradycjami judaizmu. W II RP ustawa z kwietnia 1936 r. i rozporządzenie z września 1936 r. ograniczyły ubój rytualny i przewidywały wprowadzenie wyznaczanych administracyjnie kontyngentów¹⁷.

W zasobach muzeum znajdują się krzesła i stoliki¹⁸ wyprodukowane w fabryce mebli giętych działającej pod nazwą Kieleckie Zakłady Przemysłowo-Drzewne „Henryków”, należącej do spadkobierców Henryka Nowaka¹⁹. Był to największy w Kielcach zakład branży drzewnej, zatrudniający od około 150 do 300 robotników, produkujący oprócz mebli także beczki, koła do wozów, szpulki do nici i wrzeciona dla przemysłu włókienniczego²⁰. Na spodzie mebli można zobaczyć przyklejoną charakterystyczną markę ochronną zakładu (na papierowej etykiecie obok nazwy: „HENRYKÓW KIELCE” widnieją wpisane w koło dwa tygrysy trzymające w zębach krzesło, poniżej szpulki i wrzeciona, beczka i koło pasowe). W zbiorach są również dwa krzesła²¹ z firmy pod nazwą Wytwórnia Mebli Giętych „Kartel”. Mieściła się ona w budynkach pobrowarnych przy ul. Chęcińskiej, a założona została w 1929 r. przez Moszka Dawida Eisenberga i Elega (Józefa) Sobela. Zatrudniała do piętnastu pracowników, była więc to fabryka niewielka, o produkcji nieporównywalnie mniejszej niż „Henryków”²².

Kolejnym przykładem działalności rzemieślniczo-handlowej są pochodzące z lat trzydziestych elementy zastawy stołowej i budzik z zakładu jubilersko-zegarmistrzowskiego Szymona Kanera²³, mieszczącego się przy ul. Dużej 9 (w latach trzydziestych ten odcinek ulicy przemianowano na ul. Pierackiego). Kaner oprócz usług jubilersko-zegarmistrzowskich zajmował się handlem precjozami i zegarkami,

17 Ustawa z 17 IV 1936 r. o uboju zwierząt gospodarskich w rzeźniach, Dz. U. 1936 nr 29 poz. 237; Rozporządzenie Ministra Przemysłu i Handlu z dnia 5 IX 1936 r. wydane w porozumieniu z Ministrem Rolnictwa i Reform Rolnych o warunkach obrotu mięsem, pochodzącym z uboju rytualnego, Dz. U. 1936 nr 70 poz. 505; R. Żebrowski, *Ubój rytualny / Prawa (przepisy) dotyczące żywności* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny*, red. Z. Borzymińska, R. Żebrowski, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?searchWord=ub%C3%B3j>; <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=18672> (dostęp: 16 X 2023 r.).

18 MHKi/H/12, 1784; MHKi/S/536; MHKi/ Księga Pomocnicza Materiałowa (dalej: Mat)/ 2799–2801.

19 Henryk Salomon Nowak (1860 – po 1915) – przemysłowiec żydowski pochodzący z Łodzi, potentat branży drzewnej, dorobił się ogromnego majątku na dostawach dla kolei, stając się jednym z najbogatszych mieszkańców Kielc. Uruchoił dwa tartaki i składy drewna, które w 1895 r. utworzyły „Przedsiębiorstwo Przemysłowo – Leśne – Tartaki Parowe oraz Składy Materiałów Drzewnych”. Był właścicielem folwarków: Głęboczka, Piaski, Czarnów oraz terenów położonych wzdłuż rzeki Silnicy. Po wybuchu I wojny światowej współpracował z Obywatelskim Komitetem m. Kielc, wspierając swym majątkiem chorych i biednych mieszkańców. W 1915 r. został aresztowany przez Rosjan, a gdy odmówił dania łapówki, wywieziono go w głąb Rosji, gdzie zmarł. K. Urbański, *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kraków 2000, s. 145–146.

20 E. Majcher-Ociesa, *Przemysł drzewny w Kielcach w latach 1918–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5, s. 40–42.

21 MHKi/H/2520, 2521.

22 E. Majcher-Ociesa, *Przemysł drzewny...*, s. 42–43.

23 MHKi/H/47, 417, 418, 2011/1–25.

1. Sukienka na Torę, lata trzydzieste XX w. Źródło: MHKi/S/672.

2. Pieczęć do oznaczania mięsa z uboju rytualnego, około 1936 r. Źródło: MHKi/H/2090.

3. Budzik z zakładu zegarmistrzowskiego Sz. Kanera, lata trzydzieste XX w. Źródło: MHKi/H/47.

4. Krzesło z fabryki mebli giętych „Henryków” wraz z papierową etykietą zakładu, lata trzydzieste XX w. Źródło: MHKi/H/12.

które często sygnował swoim nazwiskiem i adresem firmy. W zbiorach znajduje się zestaw sztućców (noże widelce, łyżki i łyżeczki), składający się z 24 elementów i stanowiący komplet dla sześciu osób, umieszczony w ozdobnej drewnianej skrzynce, wyściełanej tkaniną. Na wewnętrznej stronie pokrywy umieszczona została wstęga z napisem: „SZ. KANER skład jubilersko-zegarmistrzowski Kielce ul. Gen. Pierackiego 9.” Z tym zakładem są związane ponadto dwa noże ze stali nierdzewnej wykonane przez firmę Gerlach („Kobyłańscy Spółka Akcyjna dla Przemysłu i Handlu Wyrobami Stalowymi w Drzewicy”), sygnowane SZ.KANER/KIELCE, a także zegar-budzik, który ma korpus wykonany z niklowanej blachy (tylna ścianka z blachy mosiężnej). Na papierowej tarczy cyferblatu widoczne są dwie mniejsze tarczki sekundnika i alarmu, w centrum widnieje napis: „Sz. Kaner Kielce/ Pierackiego 9”. Na tylnej ścianie budzika są kluczyki i pokrętła oznaczone „Budzik” i „Czas”, poniżej litery „G – F” i regulacja „Prędkiej – wolniej”.

Kolejne dwa przedmioty pochodzą z zakładu czapniczego Sz. Kochena, działającego przy ul. Sienkiewicza 54. Pierwszym z nich jest wykonany z mosiądzu tłok pieczętny²⁴, na którym znajduje się zwieńczony koroną owal ze stylizowanym monogramem (przeplecione litery „SK”) i napis: „SZ. KOCHEN FABR. CZAPEK KIELCE KOLEJOWA 54”. Drugi to czapka garnizonowa wz. 35 (rogatywka) podporucznika Mariana Matyni z 4 Pułku Piechoty Legionów²⁵. O tym, że wykonał ją kielecki czapnik Sz. Kochen, świadczy przyszyta do podszewki metka.

Na uwagę zasługuje też szyld ze sklepu z ubraniami i zakładu krawieckiego Lejbusia Aurbacha, który funkcjonował w latach dwudziestych i trzydziestych XX w. przy ul. Dużej 5²⁶. Wykonany dość niewprawną ręką amatora szyld przedstawia mężczyznę w marynarce i pumpach trzymającego szpicrutę lub laseczkę, z umieszczonym wokół napisem: „UBIORY MĘSKIE DZIECINNE PRZYJMUJĘ OBSTALUNKI LEJBUŚ AURBACH”.

Ciekawostką jest medal Międzynarodowej Wystawy Rolniczo-Przemysłowej w Rzymie z 1911 r., którym nagrodzono kielecką firmę produkującą posadzki. Wyróżniona wytwórnia działała przy ul. Nowozagnańskiej (obecnie ul. Stefana Okrzei) pod nazwą „Liebfeld i Tuchwelcer”²⁷. Co ciekawe, w muzeum przechowywane są dokumenty ubezpieczeniowe zakładu z 1942 r., wystawione na Urzędowy Zarząd Powierniczy Wszystkich Żydowskich Domów i Posiadłości Ziemskich w Kielcach. Należąca do żydowskich przedsiębiorców firma została zarekwirowana przez Niemców i w czasie okupacji była zarządzana przez S. Bertermanna²⁸.

Z czasów Zagłady pochodzi oznaka żydowskiej służby porządkowej (niem. Jüdischer Ordnungsdienst) z kieleckiego getta²⁹. Utworzyli ją Niemcy tuż przed zamknięciem ludności żydowskiej. Była to formacja bezwzględnie im podporząd-

24 MHKi/H/1838.

25 MHKi/H/1645.

26 MHKi/Mat/849.

27 MHKi/S/602.

28 MHKi/H/2086–2088.

29 MHKi/H/419.

kowana. Jej zadaniem była służba wartownicza przy bramach gett, egzekwowanie przymusu pracy, eskortowanie nowo przybyłych, prowadzenie rekwizycji, zwalczanie szmugłu, a także sprawowanie służby porządkowej i przeciwepidemicznej³⁰. Odznaka ma kształt sześciokąta foremnego. W centrum w heksagonie widnieje gwiazda Dawida, ponad nią litery: R/ Ält/ Kiel, poniżej G G; w otoku napis: ORDNUNGSDIENST/ SŁUŻBA PORZĄDKOWA; centralna część malowana jest na złoty kolor, otok na srebrny.

Muzeum gromadzi też archiwalia pozostałe po kieleckich Żydach. Wśród nich znajdują się dokumenty osób urodzonych w zasymilowanych rodzinach żydowskich. Najbardziej obszernym i cennym jest zbiór związany z Henrykiem Rotmanem Kadera³¹ i jego najbliższymi³², na który składają się m.in.: życiorysy, akty notarialne, dokumenty dotyczące posiadanych w Kielcach nieruchomości (projekty budowlane, dokumenty odnośnie hipoteki, umowy najmu, księgi meldunkowe i czynszowe), legitymacje i dyplomy ze służby wojskowej, z udziału w organizacjach społeczno-politycznych, pracy zawodowej, przyznanych odznaczeń, ulotki i druki z lat I wojny światowej i dwudziestolecia międzywojennego, wezwania do stawienia się w siedzibie Judenratu – rady powołanej i nadzorowanej przez Niemców do administrowania ludnością w getcie – i dokumenty podatkowe z okresu okupacji, dokumenty dotyczące Henryka Rotmana Kadery, ukrywającego się w czasie wojny pod nazwiskiem Henryk Czerwiński, oraz kwestionariusze złożone w Sekcji Dokumentacji Ofiar Holokaustu Instytutu Naukowo-Badawczego Żydowskiego Instytutu Historycznego. Jest to nieocenione źródło historyczne, z którego wyłania się obraz skomplikowanych i tragicznych losów jednej z kieleckich rodzin żydowskich.

Kolejnym zbiorem są dokumenty ze szkoły, studiów i praktyk zawodowych kielczanina Mariana (Monachima Judy) Rzędowskiego³³. Co ciekawe, w zachowanych przedwojennych dokumentach używał on wymiennie imienia polskiego i żydowskiego³⁴.

30 P. Szapiro, *Żydowska Służba Porządkowa* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=14308> (dostęp: 16 X 2023 r.).

31 Henryk Rotman Kadera (1897–1996) – legionista, jako członek Polskiej Organizacji Wojskowej (POW) w Kielcach uczestniczył w rozbrajaniu Austriaków 1 listopada 1918 r. Działacz Związku Strzeleckiego oraz Związku Legionistów Polskich. W latach międzywojennych pracował w Hucie „Ludwików” jako księgowy. Po wojnie był represjonowany. Zob. rozdział *Pamiętki po rodzinie Rotmanów w zbiorach Muzeum Historii Kielc*, zamieszczony w niniejszym roczniku.

32 MHKi/H/2678–2722; MHKi/ Księga Pomocnicza (dalej: Pom)/ 167–180.

33 MHKi/H/122; MHKi/Mat/772, 773, 774.

34 Marian Rzędowski (1906–1983) – urodził się w Kielcach. Pochodził z zasymilowanej rodziny żydowskiej, w której kultywowano tradycje patriotyczne. Był synem Dawida i Gustawy z domu Kahane. Marian i jego młodsi bracia, Leon oraz Ignacy, uczyli się w Państwowym Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego. Po skończeniu studiów na Wydziale Inżynierii Lądowej Politechniki Warszawskiej pracował w Warszawie jako projektant budynków mieszkalnych i przemysłowych. W czasie okupacji trafił do warszawskiego getta, działał w tajnej organizacji samopomocowej „Felicja”, założonej przez Maurycygo Herlinga-Grudzińskiego i jego żonę Felicję, która weszła z czasem w skład Rady Pomocy Żydom „Żegota”. Po wojnie pracował w Biurze Odbudowy

Wiele interesujących informacji można znaleźć w zbiorze podań mieszkańców Kielc narodowości żydowskiej złożonych do Oddziału Ewidencji Ludności Zarządu Miejskiego w Kielcach³⁵. Są to głównie podania o wydanie dowodu osobistego z lat 1935–1939. Każdy z dokumentów oprócz nazwiska składającego podanie, imion rodziców (z nazwiskiem panięńskim matki), zawiera również fotografię, dokładny adres zamieszkania oraz wykonywany zawód. Wśród 33 podań widnieją nazwiska: Hersz Pachciarek, Hil Luft, Dawid Ber Skórka, Leib (Leon) Altsehüller, Josek Aron Goliński, Mordka Szulim Kanar, Józef Garber, Jojne Wigdorowicz, Icek Balicki, Mordka Leśnicki, Berek Staszewski, Abram Chaim Baranowski, Abram Wulf Goldlust, Cyrla Harenzowska, Sura Kogut, Jojna Fajwel Chmielewski, Chaja Gitla Sztermberg, Icek Krówka, Boruch Paciorkowski, Bina Małka Kac, Jakób Rembichowski, Bajla Kamer, Dwojra Tauman, Szajndla Mindla Jakóbowicz, Icek Szymon Miodownik, Zlata Ejchler, Szmul Mendel Brzyski, Jakób Perec Zajączkowski, Pinkus Jurkowski. Przy części podań dołączone są zaświadczenia z biura meldunkowego (dziesięć szt.) oraz protokół poświadczający nieopuszczanie granic Polski (jedna szt.).

Informacje dotyczące żydowskich rzemieślników, handlarzy i przedsiębiorców znaleźć można na drukach, rachunkach firmowych i wekslach³⁶. Są na nich informacje o adresie i rodzaju prowadzonej działalności, zakresie usług, rodzaju towarów i kontrahentach.

O procederze przejmowania przez Niemców majątków i film żydowskich świadczy legitymacja z Wytwórni Fotochemicznej „Orion”³⁷. Przed wojną firma produkująca materiały fotograficzne należała do Kopla Gringrasa i Izaaka Obarzańkiego. Po przejściu jej przez Niemców zarząd powierniczy sprawował E. Schulz³⁸. Z wytwórnią związane są też opakowania z nadrukiem firmowym po papierze fotograficznym i proszku bezdymnym³⁹.

W zbiorach znajdują się też trzy dokumenty z zakładu fotograficznego „Renesans”⁴⁰, wykonującego głównie portrety emaliowane (chronione patentem) pod nazwą „Semi-Email”. Firma należała do Moszka Cytryna i działała przy ul. Focha 14 (obecnie ul. Paderewskiego). W 1940 r. została przejęta przez zarządcę komisarycznego Józefa Chmielowskiego (wyznaczonego przez Główny Urząd Powierniczy Wschód, niemiecką instytucję podległą Hermannowi Göringowi,

Stolicy. W latach sześćdziesiątych został dyrektorem Zjednoczenia Biur Projektowych Budownictwa Przemysłowego, skąd zwolniono go w wyniku antysemickiej czystki po wydarzeniach marcowych 1968 r. U schyłku życia wrócił do uprawianego w młodości malarstwa. K. Dzieciotłowska, *Marian Rzędowski. Działacz „Felicji”*, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/zaglada-zydow-w-okupowanej-polsce/zydzi-pomagajacy-innym-zydom-po-aryjskiej-stronie/marian-rzedowski-dzialacz-felicji> (dostęp: 16 X 2023 r.).

35 MHKi/H/163–165, 215, 2140/1–29.

36 MHKi/H/492; MHKi/Mat/991–995, 1001–1003.

37 MHKi/H/2338.

38 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 95.

39 MHKi/H/2576/1–2, 2577; MHKi/S/20.

40 MHKi/Mat/2331; MHKi/ Dokumenty życia społecznego (dalej: DS)/ 346, 347.

która przeprowadzała sformalizowaną grabież mienia obywateli polskich w latach okupacji⁴¹. Oprócz ulotki reklamowej i druku zamówienia z lat trzydziestych XX w. interesujące jest zwłaszcza datowane na 1941 r. zaświadczenie o zatrudnieniu Henryka Czarneckiego (malarza, konserwatora, późniejszego dyrektora kieleckiego „Plastyka”) na stanowisku kierownika pracowni efekciarzy, retuszerów i kolorystów.

Z działalnością przedstawicieli mniejszości żydowskiej w Radzie Miejskiej Kielc związane jest pismo radnych Mojżesza Pelca⁴² i Hermana Lewiego⁴³ z 1929 r. w sprawie złożenia wniosku o wyrażenie votum nieufności prezydentowi miasta Pawłowi Gettlowi⁴⁴.

Niepozornym, ale ciekawym eksponatem jest wizytówka prezydenta Kielc Tadeusza Zareckiego⁴⁵ z 1945 r. W centrum ozdobną czcionką umieszczony został napis: „Mgr Tadeusz Zarecki Prezydent miasta Kielc”. Na odwrocie widnieje odręczny dopisek ołówkiem: „ŻYD – 1946 r.”. Tadeusz Zarecki został prezydentem Kielc w kwietniu 1945 r. W chwili wyboru miał tylko dwadzieścia dziewięć lat. Został odwołany już w sierpniu tego samego roku⁴⁶.

W zbiorach epistolograficznych znajdują się dwie karty pocztowe⁴⁷ z końca lat trzydziestych z korespondencją znanego kieleckiego lekarza Jerzego Fleszlera⁴⁸.

Muzeum Historii Kielc posiada blisko trzysta pocztówek i fotografii związanych ze społecznością żydowską. Wśród nich są zarówno te, na których uwiecznieni zostali Żydzi, jak i wykonane w żydowskich zakładach fotograficznych

41 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 111.

42 Mojżesz Pelc (1888–1941) – w czasie I wojny światowej lekarz w Armii Austro-Węgier, następnie w 4 Pułku Piechoty Leg. W 1919 r. zamieszkał w Kielcach. Prowadził prywatną praktykę lekarską i zasiadał w radzie miejskiej. Kierował żydowskimi instytucjami społecznymi: szpitalem, domem starców i sierocińcem. We wrześniu 1939 r. wyznaczony został przez Niemców na prezesa Judenratu. Po zrezygnowaniu z tej funkcji zarządzał szpitalem w getcie. Zaangażował się w działalność konspiracyjną, co spowodowało aresztowanie przez Niemców i wywiezienie do obozu koncentracyjnego Auschwitz, gdzie został zamordowany. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 154.

43 Herman Lewi (1880–1943) – potentat branży drzewnej, współtwórca i współwłaściciel Kieleckich Zakładów Przemysłowo-Drzewnych „Henryków”, radny miejski, społecznik, działacz Stowarzyszenia Przemysłowców Kieleckich, Izby Przemysłowo-Handlowej, klubu sportowego „Makkabi”, przewodniczący Zarządu Gminy Żydowskiej w Kielcach. Od grudnia 1940 r., po odejściu Mojżesza Pelca, przewodniczący Judenratu. Rozstrzelany wraz z rodziną przez Niemców. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 131.

44 MHKi/Mat/2977.

45 MHKi/H/2242.

46 P. Wolańczyk, *Wizytówka prezydenta Kielc Tadeusza Zareckiego*, https://mhki.kielce.eu/sites/default/files/wizytowka_tadeusza_zareckiego.pdf (dostęp: 16 X 2023 r.).

47 MHKi/H/2361, 2362.

48 Juda (Jerzy) Fleszler (1893–1940) – lekarz, uczestnik I wojny światowej, wojny polsko-bolszewickiej, kapitan rezerwy Wojska Polskiego. Oprócz prowadzenia własnej praktyki prywatnej leczył również w kilku instytucjach państwowych. Działał w Towarzystwie Dobroczynnym „Linias Hacedek”, niosącym pomoc medyczną ubogim Żydom. Przewodniczył Towarzystwu „Tomchaj Enyim”, wspierającemu ubogą i bezdomną ludność żydowską. Brał udział w kampanii wrześniowej. Wzięty do niewoli przez Rosjan, zginął w Katyniu. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 79–80.

5. Szyld ze sklepu z ubraniami i zakładu krawieckiego Lejbusia Aurbacha, lata trzydzieste XX w.

Źródło: MHKi/Mat/849.

6. Zaświadczenie z biura meldunkowego wystawione dla krawca Nuty Szlamy Pukacza, 1933 r.

Źródło: MHKi/H/215.

7. Rodzina Goldfarbów, właściciele zakładu fotograficznego „Rembrandt”, 1918–1939. Źródło: MHKi/Mat/2980.

lub (w przypadku pocztówek) których wydawcą był żydowski przedsiębiorca. Wydawcami⁴⁹ były księgarnia Miny Perelman (dawniej Michała Goldhaara)⁵⁰ i księgarnia „Pocztówka” Gustawa Goldwassera⁵¹.

Najstarsze wizerunki Żydów widnieją na fotografii ukazującej kielecki Rynek z lat siedemdziesiątych XIX w., znajdującej się w *Albumie z opisem historycznym Kielc*⁵². Nie znamy ich nazwisk, są po prostu przypadkowymi przechodniami. Rozpoznajemy ich wśród postaci znajdujących się na placu po charakterystycznym ubiorze, zaroście i nakryciu głowy. Są to więc żydowscy ortodoksi, noszący tradycyjne stroje.

Postacie Żydów można zaobserwować na kilkunastu fotografiach i pocztówkach z początku XX w., m.in. na Rynku przy postoju dorożek, na ulicach: Konstantego (dziś ul. Sieniewicza, w okolicy Teatru Polskiego i Hotelu Bristol), Dużej, Małej, na targu (odbywającym się na dzisiejszym pl. Wolności)⁵³.

Kolejny temat to budynki związane ze społecznością żydowską. Jest to przede wszystkim synagoga przy ul. Nowowarszawskiej (wybudowana w latach 1902–1903, jej pierwotny wygląd zachował się na kilku pocztówkach)⁵⁴, dalej budynek Banku Handlowego na rogu ul. Pocztowej i Hipotecznej⁵⁵, jatki na placu Bazarowym – dzisiejszym pl. Wolności⁵⁶ (wybudowane w latach 1871–1873 przez żydowskiego przedsiębiorcę budowlanego z Chęcín Landaua Chaskiela), kamieniołomy i wapieniki Kadzielnia rodziny Ehrlichów (Erlichów), huta szkła braci Dawida i Emanuela Heimanów⁵⁷, szkoła Stefanii Wolmanowej (secundo voto Zimnowodziny)⁵⁸.

Następna grupa ukazuje szyldy żydowskich przedsiębiorstw i sklepów, takich jak: drukarnia Salomona Rzędowskiego w okolicach hotelu Bristol⁵⁹, sklep z bielizną i kapeluszami Icka Kopla na rogu ul. Bodzentyńskiej⁶⁰, sklep tytoniowy

49 MHKi/H/2031/1–3, 48, 67; MHKi/Mat/2022.

50 W 1861 r. Moric vel Michał Goldhaar otworzył przy ul. Dużej „Księgarnię i Skład Nut Muzycznych, Atlasów i Map Geograficznych oraz Materiałów Piśmiennych”. W 1900 r. księgarnię przejął jego zięć lekarz Abram Perelman, a prowadziła córka Mina Perelman. Ostatnie pocztówki wydane zostały w 1911 r. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 93.

51 Gustaw Goldwasser był do 1903 r. pracownikiem księgarni Leon i Spółka (należącej do Leona Grostala). Następnie otworzył własną księgarnię przy ul. Konstantego 12 (dziś ul. Sienkiewicza). Nazwał ją „Pocztówka”, bo był wielkim miłośnikiem oraz kolekcjonerem kart pocztowych i wkrótce zaczął wydawać własne pocztówki na wysokim poziomie graficznym. Wykorzystał m.in. zdjęcia najlepszych kieleckich fotografów: Stanisława Saneckiego i Stanisława Rachalewskiego. Po 1912 r. księgarnię prowadziła jego żona Eleonora. Po zajęciu Kielc w 1939 r. Niemcy zamordowali Eleonorę, a w 1940 r. zamknęli księgarnię i wszystkie książki i druki zniszczyli. K. Urbański, R. Blumenfeld, *Słownik Historii kieleckich Żydów*, Kielce 1995, s. 55.

52 MHKi/H/253.

53 MHKi/H/2031/148, 149, 163, 189, 198, 248, 268, 272, 275, 308, 441.

54 MHKi/H/2031/238, 332, 336, 413, 423.

55 MHKi/H/2031/295.

56 MHKi/H/2031/448.

57 MHKi/H/2031/213.

58 MHKi/2031/814.

59 MHKi/Mat/2979.

60 MHKi/H/2031/21.

Szamszy Strosberga na rogu ul. Konstantego i Małej⁶¹, owocarnia Zilbersztajna przy ul. Pierackiego 17 (obecnie ul. Duża)⁶² itd. Piękna fotografia przedstawia rodzinę Goldfarbów przed witryną prowadzonego przez nich zakładu fotograficznego „Rembrandt”⁶³.

W zbiorach są też zdjęcia przekazane przez członków rodzin, dzięki czemu wiemy, kogo przedstawiają. Przykładem jest zbiór fotografii związanych z rodziną Rzędowskich. Na jednej z nich widać matkę Gustawę z młodszym synem Leonem, na drugiej ojca Dawida na ul. Sienkiewicza, na kolejnym synów Mariana i Leona z nianią. Kilka fotografii ukazuje Mariana wśród uczniów Gimnazjum im. Jana Śniadeckiego oraz z kolegami studentami Politechniki Warszawskiej⁶⁴.

Wśród rozpoznanych żydowskich obywateli miasta jest też Anastazy Ehrlich, właściciel kamieniołomu na Kadzielni⁶⁵, sportretowany w latach I wojny światowej, w czasach okupacji austriackiej, doglądający odwiertu na wyrobisku⁶⁶.

W bogatym zbiorze negatywów i fotografii pozostałych po rodzinie Rotmanów⁶⁷ oprócz tych o charakterze prywatnym i rodzinnym (portrety, uroczystości rodzinne, wycieczki itp.) jest też kilkadziesiąt zdjęć związanych ze społecznością kieleckich Żydów⁶⁸. Widać na nich m.in.: cmentarz żydowski w Kielcach, synagogę, Żydów na ul. Niecałej i przy ul. Nowy Świat, kuczkę z ul. Koziej 5. Kilka zdjęć z lat trzydziestych dokumentuje antysemickie napisy na ścianach budynków przy ul. Hipotecznej i Nowozagnańskiej („Precz z żydokomuną”, „Socjalizm to żydowskie wojsko”, „Bij żyda”, „PPS to wojsko żydowskie”).

Dwa największe renomowane zakłady fotograficzne w Kielcach prowadziły rodziny Goldfarbów („Rembrandt” przy ul. Sienkiewicza 44) i Gringrasów („Moderne” przy ul. Sienkiewicza 49). W zbiorach znajduje się ponad sto fotografii i pocztówek sygnowanych nazwami tych dwóch zakładów⁶⁹.

61 MHKi/H/2031/604.

62 MHKi/Mat/3362/34.

63 MHKi/Mat/2980.

64 MHKi/H/116–121; MHKi/Mat/751–771.

65 Juda – senior rodu Ehrlichów (Erlichów), bankier warszawski, kupił w 1896 r. kieleckie kamieniołomy „Kadzielnia”, później firmą zarządzali kolejni członkowie rodziny: Anastazy (członek Zarządu Gminy Wyznaniowej), Stanisław, Szymon i Jerzy. Ehrlichowie znani byli ze swojej działalności społecznej na rzecz regionu i kraju (w 1939 r. zakłady przekazały sto ton tłuszczu na rzecz Funduszu Obrony Narodowej). Jerzy Erlich wziął udział w wojnie obronnej 1939 r., następnie walczył w brygadzie gen. Maczka. K. Urbański, *Leksykon...*, s. 71–72.

66 MHKi/H/2031/639.

67 MHKi/H/2614–2677.

68 MHKi/H/2647/1–37, 2669/1–3.

69 MHKi/H/13, 14, 21, 22, 67, 68, 90, 100, 215, 219, 247, 261, 368, 403, 436, 476, 495, 497, 498, 502, 504; 908/38, 39, 73, 125, 127, 133–135; 910, 1548, 1550/20, 1564, 1749, 1789, 1796, 1799, 1854, 1855, 1859, 1921, 1922, 1926, 2003–2007; 2031/379–388, 428, 707, 909; 2039, 2063, 2065, 2067, 2068, 2071–2073, 2106, 2170, 2212, 2271–2273, 2290, 2316, 2355, 2356, 2375, 2422/185, 2426, 2559/3; MHKi/Mat/65–67, 904/28, 1492, 1493, 2006, 2039, 2525, 2526, 2529, 2980, 3083, 3131, 3238, 3892.

„Rembrandt” Sendera Goldfarba działał od 1912 r. W zakładzie pracowali też dwaj synowie: Machel i Lejwa. W czasie okupacji przedsiębiorstwo trafiło pod zarząd powierniczy i działało pod nazwą „Photo Landau”. Wojnę przeżył tylko Machel⁷⁰.

Kopel Gringras przybył do Kielc w 1910 r. Założył zakład fotograficzny „Foto Moderne” przy ul. Kolejowej 49 (dziś ul. Sienkiewicza). W 1932 r. wraz z zięciem Izaakiem Obarzańskim prowadził zakład fotograficzny „Emalit” (w zbiorach znajduje się kolorowany portret ślubny – monidło – sygnowany: „Emalit Kielce”)⁷¹. W 1933 r. wraz z synami Maurycym i Leopoldem założył przy ul. Focha (dziś ul. Paderewskiego) Wytwórnię Fotochemiczną „Orion”. W czasie wojny firma znajdowała się pod zarządem komisarycznym. Większość rodziny zginęła w Treblince. Wojnę przeżył tylko Leopold⁷².

Bardzo istotna jest kolekcja 145 reprodukcji fotograficznych związanych z okresem okupacji, dotyczących zbrodni niemieckich popełnionych na obywatelach polskich. Są wśród nich także fotografie dokumentujące Zagładę, ukazujące mieszkańców gett, żydowskich więźniów obozów koncentracyjnych, miejsca egzekucji. Część opisana jest na odwrocie, np.: „Kielce – Stadion – miejsce straceń”, „Egzekucja Żydów”, „Bieliny. Przed dawną siedzibą żandarmerii niemieckiej. W tym miejscu 6 marca 1944 r. został przez żandarmerię niemiecką zamordowany obywatel polski – narodowości żydowskiej”, „Żydzi z getta w Sandomierzu przed egzekucją”, „Deportacja. Wywózka Żydów”, „Wywóz Żydów na stracenie”, „Likwidacja getta w Radomiu”, „Żydzi przed rozstrzelaniem kopią wspólne mogiły”⁷³.

Wyjątkowy jest zbiór zdjęć znalezionych na terenie kieleckiego getta⁷⁴. Pochodzą z kamienicy przy ul. Przecznicza 4 w Kielcach, znajdującej się na obszarze utworzonej przez Niemców dzielnicy żydowskiej. Fotografie przekazała kielczanka p. Małgorzata Jarońska, która znalazła je po śmierci swoich rodziców, w kopercie opisanej czerwoną kredką: „zdjęcia Żydów”. Kamienica należała przed wojną do Andrzeja Chałubka, dziadka p. Jarońskiej. Po utworzeniu getta rodzina Chałubków musiała przenieść się na ul. Głowackiego, a do ich dotychczasowego domu przesiedlono nieznanym nam z nazwiska Żydów. W dniach 20–24 sierpnia 1942 r. Niemcy przystąpili do likwidacji getta, wywożąc mieszkańców do obozu zagłady w Treblince lub zabijając ich na miejscu. Taki los spotkał prawdopodobnie również mieszkańców z ul. Przecznicza 4.

70 Archiwum Państwowe w Kielcach (dalej: APK), Sąd Okręgowy w Kielcach, sygn. 8492, Zakład fotograficzny w Kielcach Lejwy Goldfarba, k. 1–12; APK, Prokuratura Generalna RP. Zespół Delegacyjny w Kielcach, sygn. 2658, Sprawa wprowadzenie w posiadanie Machla Goldfarba, k. 1.

71 MHKi/Mat/3111.

72 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 95–96. P. Grzesik, „Moderne” i „Orion” – kieleckie przedsiębiorstwa fotograficzne Koplą Gringasa, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2020, t. 35, s. 15–68.

73 MHKi/Mat/290/8, 44, 53, 60, 100, 130, 134, 143.

74 MHKi/H/2422/1–188, 2612/1-4.

8. Właściciel kamieniołomu „Kadzielnia” Anastazy Ehrlich nadzorujący wiercenie otworu strzelniczego, 1915–1918 r. Źródło: MHKi/H/2031/639.

9. Kolorowany portret ślubny (monidło) z zakładu portretowego „Emalit” Kopia Grin-grasa i Izaaka Obarzańskiego, lata trzydzieste XX w. Źródło: MHKi/Mat/3111.

Zdjęcia nie pozwalają zidentyfikować przedstawionych na nich osób, w większości nie są podpisane, nie ma również podanych żadnych nazwisk, gdzie tylko pojawiają się imiona. Fotografii jest blisko dwieście, są niewielkich rozmiarów, wykonane zostały w sposób amatorski. Znajdują się na nich elegancko ubrane kobiety i mężczyźni, widać dobrze urządzone wnętrza, pojawiają się zdjęcia z wycieczek do Zakopanego itp. Prawdopodobnie byli to Żydzi dość zamożni i zasymilowani, być może zaprzyjaźnieni lub skoligaceni z jakąś rodziną katolicką (w zbiorze są zdjęcia z księżmi, wojskowymi, a jedna z wielokrotnie sportretowanych kobiet nosi mundur policjantki). Większość fotografii pochodzi z lat trzydziestych XX w., zrobiono je m.in. w Krakowie, Katowicach, Ciechanowie, Zakopanem. Kilkanaście z okresu okupacji powstało w Kielcach, o czym świadczą widoki wzgórza Karczówki, kościoła św. Wojciecha czy cmentarza Nowego w Kielcach. Na nich widzimy Żydów z opaskami z gwiazdą Dawida na prawym ramieniu. Nakaz ich noszenia wprowadzili Niemcy 1 grudnia 1939 r. Na zdjęciach przewijają się młodzi żydowscy chłopcy i dziewczęta, często uśmiechnięci, w czasie wycieczek po okolicy, więc z pewnością przed utworzeniem getta. Często pojawia się zwłaszcza jedna młoda kobieta, o której z dedykacji na odwrotach wiemy, że miała na imię Rutka. Czasem fotografowała się z wysokim przystojnym mężczyzną, być może jej narzeczonym (lub mężem). Pracownicy Muzeum Historii Kielc wciąż starają się ustalić, kogo przedstawiają zdjęcia z ul. Przecznicza. Być może w identyfikacji pomoże umieszczenie ich skanów w bazie judaików stworzonej przez Muzeum Historii Żydów Polskich POLIN.

Muzeum posiada też inne fotografie z terenu kieleckiego getta. Ukazują one wejścia do zamkniętej dzielnicy przy ul. Koziej (od 1941 r. Theodor Fritsch Strasse – od nazwiska niemieckiego antysemitycznego dziennikarza i wydawcy) i ul. Warszawskiej (Radomer Strasse – Radomska) – przy synagodze. Widać na nich żydowskich mieszkańców i pilnujących przejść niemieckich żołnierzy i policjantów⁷⁵. Mieszkańcy getta sportretowani zostali także na dwóch innych fotografiach – mężczyźni są zabiedzieni, nieogoleni i ubrani w łachmany, prawdopodobnie jest to schyłkowy okres istnienia getta⁷⁶. Jedna fotografia, wykonana z ukrycia, przedstawia Rynek (Adolf Hitler Platz), na który wmaszerowuje eskortowana przez Niemców grupa ludności (być może Żydów), na kolejnej widać wywożonych ciężarówką Żydów⁷⁷. Oprócz fotografii w kolekcji ikonograficznej znajduje się też pocztówka z członkami kieleckiego Judenratu⁷⁸. Jest też fotografia z likwidacji getta, ukazująca dwóch niemieckich oficerów nadzorujących Żydów podczas składania i segregowania przedmiotów zgromadzonych na placu przed kościołem

75 MHKi/ Księga Inwentarzowa Ikonografii (dalej: I)/ 245, 246.

76 MHKi/H/1617, 1618.

77 MHKi/I/1857; MHKi/Mat/290/143.

78 MHKi/H/2031/999.

10. Zdjęcia znalezione na terenie kieleckiego getta, przed 1942 r.

Źródło: MHKi/H/2422/1–188.

11. Żydówka Rutka uwieczniona na jednej z fotografii odnalezionych w kamienicy przy ul. Przechnica 4, 1940–1941.

Źródło: MHKi/H/2422/28.

12. Zagłada getta. Zrabowane mienie żydowskie złożone na placu św. Wojciecha, 1942 r. Źródło: MHKi/H/1625.

św. Wojciecha – wówczas Adalbertplatz⁷⁹. Zrujnowana przez Niemców synagoga przy ul. Warszawskiej pokazana jest na dwóch fotografiach (od strony wschodniej i od strony zachodniej)⁸⁰.

Tylko jeden obiekt dotyczy pogromu w Kielcach z 1946 r. Jest to pocztówka, na której przedstawiono kondukt w czasie pogrzebu ofiar. Co ciekawe, do jej wytworzenia wykorzystano niemiecki druk (na rewersie widnieje liniatura z napisami w języku niemieckim i wydrukowany znaczek z podobizną Adolfa Hitlera). Z kolei na awersie fotografia opisana jest w języku angielskim i rosyjskim w tłumaczeniu: „Kondukt pogrzebowy ofiar pogromu w Kielcach”.

Kilkanaście fotografii ukazuje powojenny obraz zdewastowanego przez Niemców cmentarza żydowskiego na Pakoszu⁸¹. W latach sześćdziesiątych kielecki fotograf Janusz Buczkowski udokumentował pracowników Fabryki Łożysk Tocznych ISKRA „porządkujących” teren cmentarza żydowskiego⁸². Zdjęcia tego obszaru znajdują się także w muzealnej kolekcji prac innego kieleckiego fotografa Pawła Pierścińskiego⁸³.

79 MHKi/H/1625.

80 MHKi/I/1615,1616.

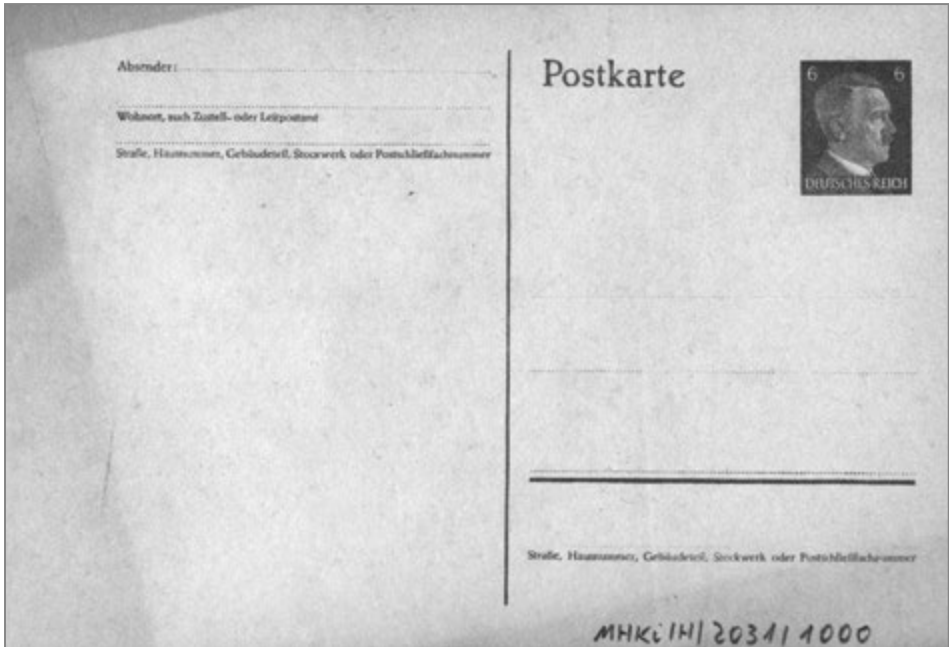
81 MHKi/I/373–385, 1587, 1604.

82 L. Dziedzic, *Portret miasta. Fotografie Kielc Janusza Buczkowskiego i Pawła Pierścińskiego w zbiorach Muzeum Historii Kielc*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2021, t. 13, s. 261.

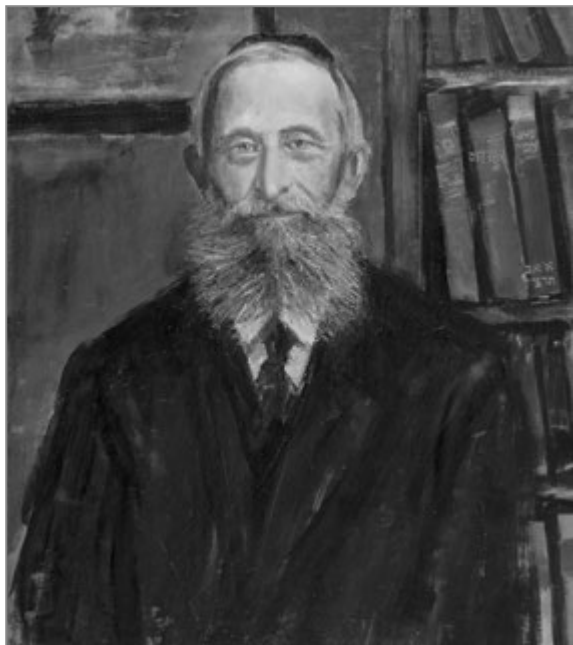
83 MHKi/I/963–966, 5768–5769.

Funeral procession for victims of Kielce Pogrom. Кельце. После еврейского погрома.

13. Pogrzeb ofiar pogromu, pocztówka, 1946 r. Źródło: MHKiH/2031/1000.

14. Z. Menkes, Portret Herlszla Zagajskiego, 1937 r.
Źródło: MHKi/S/572.

ców i schronisko dla sierot żydowskich. Zmarł w Kielcach w 1937 r.⁸⁷ Obraz został namalowany pośmiertnie dzięki staraniom jego syna Mieczysława (Michaela) Zagajskiego, znanego przemysłowca i kolekcjonera dzieł sztuki⁸⁸. Autorem obrazu jest Zygmunt Menkes, ceniony malarz i rzeźbiarz żydowskiego pochodzenia, urodzony we Lwowie w 1896 r. Przez kilka lat mieszkał i tworzył w Paryżu, będąc członkiem środowiska paryskiej École de Paris. W 1935 r. zamieszkał w Stanach Zjednoczonych. Zmarł w 1986 r. w Nowym Jorku⁸⁹.

W zbiorach znajduje się też sześć obrazów olejnych Mariana Rzędowskiego⁹⁰: „Skarpa warszawska”, „Wnętrze pokoju”, „Pejzaż wiejski”, „Martwa natura ze świecą”, „Martwa natura z płonącą świecą”, „Młyn”⁹¹.

Na powojennym kolorowym zdjęciu widnieje „mykwa” – żydowska łaźnia do kąpiei rytualnych, która kiedyś znajdowała się przy synagodze⁸⁴. Z czasów współczesnych pochodzi fotografia nieistniejącego już budynku przy ul. Warszawskiej, w którym w czasie okupacji mieścił się szpital żydowski⁸⁵.

Muzealna kolekcja sztuki ma w swoich zasobach cenny portret przedstawiający Herszla Zagajskiego⁸⁶, kieleckiego przedsiębiorcę, społecznika i filantropa, właściciela wapienników „Wietrznia”. Był on członkiem dozoru bożniczego, prezesem rady gminy wyznaniowej i radnym miejskim. Ufundował dom star-

84 MHKi/I/4762.

85 MHKi/I/1740.

86 MHKi/S/527.

87 K. Urbański, *Leksykon...*, s. 198.

88 A. Styczyńska-Marciniak, *Zagajski Mieczysław* [w:] *Wirtualny Sztetl*, <https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/191737-zagajski-mieczyslaw> (dostęp: 16 X 2023 r.).

89 M. Tarnowska, *Menkes Zygmunt* [w:] *Polski Słownik Judaistyczny...*, <https://delet.jhi.pl/pl/psj?articleId=16364> (dostęp: 16 X 2023 r.).

90 Patrz przypis nr 33.

91 MHKi/S/9–13, 518.

Do inwentarza włączony został również sztych kolorowany „Modlący się Żydzi”⁹², datowany na 1930 r., autorstwa Václava Knotka⁹³. Ukazuje on scenę we wnętrzu synagogałnym, trzech modlących się Żydów w tałasach (dwóch pochylonych nad rozłożoną na stole księgą i trzeci w głębi z modlitewnikiem w ręku).

Jednym z głównych zadań Muzeum Historii Kielc jest dbanie o zachowanie dziedzictwa kulturowego i popularyzacja dziejów Kielc. Ważnym elementem tych działań jest gromadzenie, opracowywanie i ekspozycja kieleckich judaików. W 2022 r. muzeum przygotowało dużą wystawę czasową poświęconą kieleckim Żydom pt. „Kielce – Keltz. Historia społeczności żydowskiej”. Wiele z pokazywanych tam przedmiotów, archiwaliów i fotografii można obecnie zobaczyć na stałej wystawie Muzeum Historii Kielc.

Bibliografia

Źródła

Archiwum Państwowe w Kielcach

Prokuratoria Generalna RP. Zespół Delegacyjny w Kielcach, sygn. 2658

Sąd Okręgowy w Kielcach, sygn. 8492

Źródła drukowane

Dz. U. 1936 nr 29 poz. 237

Dz. U. 1936 nr 70 poz. 505

Opracowania

Dziedzic L., *Portret miasta. Fotografie Kielc Janusza Buczkowskiego i Pawła Pierścińskiego w zbiorach Muzeum Historii Kielc*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2021, t. 13.

Grzesik P., „Moderne” i „Orion” – kieleckie przedsiębiorstwa fotograficzne *Kopla Gringasa*, „Rocznik Muzeum Narodowego w Kielcach” 2020, t. 35, s. 15-68.

Maciągowski M., *Śladami cieni. Przewodnik po żydowskich Kielcach*, Kraków – Budapeszt 2011.

Majcher-Ociesa E., *Przemysł drzewny w Kielcach w latach 1918–1939*, „Studia Muzealno-Historyczne” 2013, t. 5.

Urbański K., Blumenfeld R., *Słownik historii kieleckich Żydów*, Kielce 1995.

92 MHKi/S/614.

93 Václav Knotek (1891–1954) – był malarzem krajobrazu, studiował w Akademii Sztuk Pięknych w Pradze. Uczył rysunku w państwowej szkole realnej w Bratysławie oraz był asystentem w Instytucie Rysunku i Malarstwa w Kolegium Architektury Politechniki Praskiej. Wystawiał za granicą: w Wiedniu, Oslo, Bergen i Kopenhadze. *Václav Knotek*, <https://en.isabart.org/person/44281> (dostęp: 16 X 2023 r.).

Urbański K., *Leksykon dziejów ludności żydowskiej Kielc 1789–1999*, Kielce 2000.

Internet

Dzięciołowska K., *Marian Rzędowski. Działacz „Felicji”*, <https://sprawiedliwi.org.pl/pl/o-sprawiedliwych/zaglada-zydow-w-okupowanej-polsce/zydzi-pomagajacy-innym-zydom-po-aryjskiej-stronie/marian-rzedowski-dzialacz-felicjihttps://sztetl.org.pl>

Polski Słownik Judaistyczny, <https://delet.jhi.pl/pl/psj>

Styczyńska-Marciniak A., *Zagajski Mieczysław [w:] Wirtualny Sztetl*, <https://sztetl.org.pl/pl/biogramy/191737-zagajski-mieczyslaw>

Václav Knotek, <https://en.isabart.org/person/44281>

Wolańczyk P., *Wizytówka prezydenta Kielc Tadeusza Zareckiego*, https://mhki.kielce.eu/sites/default/files/wizytowka_tadeusza_zareckiego.pdf

O autorze:

Marcin Kolasa – kierownik Działu Gromadzenia i Dokumentacji w Muzeum Historii Kielc, autor opracowań i wystaw muzealnych. Zainteresowania badawcze: historia Kielc i regionu ze szczególnym uwzględnieniem XX w., fotografia historyczna.
e-mail: kolasa@mhki.kielce.eu

Marcin Kolasa (Kielce History Museum)

Judaica in the Collections of the Kielce History Museum

The history of the Jewish community in Kielce spans from 1862 to 1942. In the interwar period, it comprised about one-third of Kielce's population. The Judaica presented in this article are tangible remnants of Kielce's Jewish heritage. Despite the Holocaust, some documents, photographs, items from factories and craftsmen, as well as objects related to daily life and religion, have survived.

Keywords: Judaica, Jews, Kielce, museum, collections